

ROMANÊ KALAŞNİKOF DE QIRKERDİŞÊ DÊRSİMÎ¹

İlyas AKMAN*

Kilmvate

Na xebate de ma ceribna ke Deniz Gunduzî romanê xo *Kalaşnikof* de senê hewa ca da yo qirkerdişê Dêrsimî analiz bikî. Nuştox, hedîseyano raştî ra îlham girewto û eserê xo no hewa nuşto. Coka, ma ceribna ke xebate xo de hedîseyî ke cuyo reel de ameyî meydan rê zî ca bidî. Semedê nê armancî, vîrameyîşê kesî ke qirkerdişî bi xo veynayo û rojnameyê ê rojan semedê ma çimeyî muhîm bî û ma xebate de ca da înan zî. Peynî de ma veyna ke hedîseyî ke roman de vêrenî û hedîseyî ke tarîxo reel de ameyî meydan seypê yî. Mîsale, cuyê raştî de keyeyê, dewê, darîstanê, bostonê, heywanê Dêrsimijî yenî veşnayiş; yew rey de bi seyan însan kişîyenî. Gedeyê Dêrsimijî, bi taybetî zî keyekî, hetê leşkeran, karmendan sey destirme girîyenî. Însanî ke remayî eşkefteyan de xo nimnenî, pey gaz û bombayan yenî helînayiş û fekê eşkefteyî pey betonî kefelîyenî. Wendox, roman de zî nê serebutan biteferuatan veyneno.

Çekuyê Kildî: Deniz Gunduz, Edebîyatê Zazakî, Romanê Kalaşnikof, Qirkerdişê Dêrsimî.

DERSİM MASSACRE IN THE NOVEL NAMED KALAŞNİKOF

Abstract

It was tried to show how the massacre of the Dersim was dealt with in the work of Deniz Gündüz named *Kalaşnikof*, in this study. As the author wrote his novel on the basis of real events, the events in the real life were tried to be given together with the events in the novel. For this reason, the memories of those who personally experienced the Dersim massacre and the periodicals were used. At the end of all this, it was revealed that the events in the novel and the events in the real life are similar. For example villages, houses, forests, gardens, animals are burned; people are mass killed in real history. Children, especially girls, adopted by soldiers, civil servants. People hiding in a cave are killed with poison gas and the mouths of the caves are closed with concrete. Readers read the details of these events in the novel.

Keywords: Deniz Gunduz, Zazaish/Zazakî Literature, The novel named *Kalaşnikof*, Dersim Massacre.

Makale Gönderim Tarihi: 04.09.2017, Kabul Tarihi: 04.12.2017
Doi: 10.26791/sarkiat.336766

¹ Bingeyê na meqale verî kongreya ke serra 2017 de hetê Vakfê Şarkiyat ra Diyarbakir de organize bi û nameyê aye “Kongreya Zanistanê Sosyalan ya Miyanneteweyî” yo de pêşkêş bîyo. Na meqale, halo hîrakerde yê no pêşkêşî yo.

* Dr., Zanîngeha Mardîn Artukluyî, Fakulteya Edebîyatî, Beşa Ziwan û Edebîyata Kurdî, Mêrdîn, Turkîye, ilyas-akman@hotmail.com.

Destpêk

Cayê tewirê zanist-mûnitişî, edebîyatê seserra vîst û vîst û yewinî de muhîm o. Edebîyatkarî zafî welatan no tewir de eseran nusênî. Edebîyatê Zazakî de zî no tewir de yew roman nusîyayo. Romanê *Kalaşnikof*, edebîyatê Zazakî de nimûneyê verênê tewirê zanist-mûnitişî o. Gunduz, eserê xo de qirkerdişê Dêrsimî, no tewir de wendoxanê xo rê pêşkeş keno. Na xebate de ma ceribna ke Deniz Gunduzî romanê xo *Kalaşnikof* de senê hewa ca da yo qirkerdişê Dêrsimî analîz bikî. Nuştox, gama ke eserê xo nuseno hedîseyano raştî ra îlham gîno. Coka, ma ceribna ke xebate xo de hedîseyî ke tarîxo reel de ameyî meydan rê zî ca bidî. Semedê nê armancî, vîrameyîşê kesî ke qirkerdişî bi xo veynayo û rojnameyê ê rojan semedê ma çimeyî muhîm bî û ma xebate de ca da înan zî.

Goreyê doneyê ke muesseseyê fermîyan beyan kerdî, qirkerdiş de 13.806 kesî kişiyayî (Poyraz, 2013: 76). La, yeno fikîrkerdiş ke reqemê raştî naye ra zafêr o. Hewna, goreyê doneyê fermîyan, badê qirkerdişî, nîzdî 7.000 kesî, cayanê xo ra amey dur fînayîş û tabî îskano mecburî bî (Aygün, 2009: 146). Eynî, sey reqemê kewanê kişiyay de beno, no babet de zî, yeno fikîrkerdiş ke reqemê raştî naye ra zafêr o. Nefî kerdiş de, idarekerdoxî, zafê Dêrsimîjan erşawenî cayanê ke Kurdî tede nêciwîyenî (Zeytinli, 2012: 329). Înan, erşawîyenî cayano ke tede Kurdî nêciwîyenî ke asîmilasyon hîna ason virazîyo. Deniz Gunduz, no qirkerdişo ke tarîx de qirkerdişê tewr dramatikan ra yew o, roman keno. Nîka ma şîni/eşkenî romanî bi hewayo teferuatî analîz bikî.

1. Nuştêşê Tarîx û Îqtîdar

Gunduz, bi epigrafanê Walter Benjamînî ke derheqê tarîxî deyî destpêkê romanî keno. Nê epigrafî, semedê wendoxan, zaf muhîmî. Bi no rêzan wendox, derheqê roman senî hewa fikran ser awan bîyo de beno wayîrî tayê emareyan. Epigrafan de Benjamin vano ke tarîx de yew hedîse zî vîndî nêbena û tena, yew însanetîye ke xelesîyaye şîna wayîrê tarîxê xo, bêkemî vejîyo (Benjamin, 2014: 38). Vateyê Benjamîn de di nuqtayê balkeş estî. Yew: Tu hedîse tarîx de vîndî nêbena. Gunduz, bi no roman, no tezi îspat keno. Çünke qirkerdişê Dêrsimî, nîzdî 80 serrî ra ver bîyo û ma bi wendişê no romanî, şîni veynî ke hama no hedîse vîndî nêbîyo. Eke no hedîse vîndî bibînê, çi hewa beno babetê yew romanî û wendoxî ey wanenî? Xora, armancê nuştoxî o yo ke wa na hedîse vîndî nêbo. O ceribneno ke hedîseyê Dêrsimî wa hêşan de germ tepîşîyo. No semed ra na babete ser roman nuseno û wazeno ke wendoxê ey, însanetîye no hedîse xo vîr ra nêkî. Nuqtaya diyin, têkilîya tarîxê xo nuştîş bi vateyo bîn wayîrê tarîxê xo vecîyayîş û hêz (qewet) girewtîş û xelesîyayîş o.

Mîyanê nuştêşê tarîx û îqtîdarî têkilîya bibo zî, trendê neweyî ke îlm û felsefe de vecîyayî, no rewşe bedilnayî. Mîsale, cereyanê “Jeneoloji”, “Tarîxîyêrîyo Newe (Yeni Tarihselcilik)” fehmê modernîte rexne kenî û însanetîye rê perspektîfê neweyan donî.

Fehmê tarîxê modernî de qebul beno ke tarîx, yew çando serên (ust-kultur) o. No semed ra, ey de, hedîseyê ke hetê kesî ke hêz û welatan bîndê bandura xo de tepşenî amey meydan hîna muhîm î. Formê tarîxî zî hewayo ke ê wazeni û hedîseyê “pîlan”ê înan de yeno meydan. No hewa yew wendişê tarîxî, qirkerdişê Dêrsimî ser de zî virazîya. Prosesê tarîxî de, tayê muqtedîran va ke qirkerdişê Dêrsimî, serkewtişê pîlê înan o. Goreyê înan, no qirkerdiş, yew projeyê medenîyeto û înan,

kesî ke prîmîtifî rê hawiley kerda. La, termo newe de, na rewşe, hetê cereyananê neweyan ra bedelîya. Nînan ra yew “jeneoloji” yo. Faucault, no cereyanê felsefîyo ke bingeyi hetê Nietzsche ra erzîyayo, aver berd. Analîzo jeneolojîk, hedîseyê ke mîyanê hedîseyanê “pîlan” de vîndî bî û hetê tarîx ra peyçim bî, gîno dest û înan ganî keno, paweno (Sarup, 2004: 237). Faucault, no fikr bi zelal ano ziwani ser bi vatişê “jeneoloji, sîstemê xulamanî zî veceno mîyan” (Foucault, 2011: 238). Nê cereyananê neweyan de, hînî, tena kesê “pîlî” ney, kesê ke heta nîka binê bandurayê “pîlan” de bî, derheqê înan de zaf çî nêvacîyaynê, wexto ke çik bivacîyaynê zî awirê înan ser ney awirê “efendîyanê” înan bingeyê bî, bi xulasa kesê ke heta nîka înan ra vacîyaynê “şenik” zî hînî “kerdoxê raştî ey tarîxî” (tarihin gerçek öznesi) bî û ê hînî tarîxê xo awirê xo ser anê ziwani ser. Cereyano bi name “Tarîxîyêrî Newe (Yeni Tarihselciler)” zî kesê ke tarîx de bêveng veredîyayî rê veng beno. Tarîxîyêrî newe, gama ke balayê xo day tarîx ser, timûtim persanê “tarîxê kamî”, “raştîya kamî” perseni û bi no hewa, fehmo ke tarîxî sey “vatişo seren (ust-anlatı)” veyneno bin ra krîtîk keno (Opperman, 2006: 61). Badê no krîtîk kerdiş zî zafê neteweyî, xeletanê dirokê ke înan rî pêşkeş bîyo veyneni û wayîrê tarîxê xo, vengê xo benî.

Gunduz, romanê xo de, fehme tarîxî ke bandurê hêz û “vatişo seren” de yo, yew hedîseyo raştî ser ra yanî hedîseyê Dêrsimî ser ra rexne keno. Cayêkê romanî de, keso ke musebîbanê qirkerdişê Dêrsimî ra yewo, ney vano: “Nê, koyan de sey heywanan ciwîyaynê, medenîyet nêzanitêne. Ma nînan rê rindîye kerda, ma ê tarîyê cahîliye ra vetî ardî roştî. La înan se kerd, înan binê xo de xalîyê ma birna. Nika nê nankorî bîyê sey yew kunêre û neşteri ra teber sewbin çare çin o” (Gunduz, 2013: 50). Na vateya ke roman de vêrena, cuyê raştî de zî vacîyaya. Muşir İbrahim Paşa, raporo ke 1909 de amede kerdo de, semedê şarê Dêrsimî vano, “fitratê înan wehşîyîye ser o” (Çalışlar, 2010, 185). Goreyê wendişê no hewa yew tarîxî, Dêrsimijî, se belkî zî hezar serrî yo, koyan de, teberê medenîyet de sey heywanan ciwîyeni. Semedê wendişê no hewa yew tarîxî, ê Dêrsimî rê newe yew kamî, awan dayiş xo rê meşrû veyneni. Heto bînan ra, nê “kowî”yî bi ardême înan wayîrî medenîyefî bî la înan, nankorî kerda, coka, “modernkerdoxî”, qirkerdişê înan xo rê meşrû veyneni. Ewro zî, tayê tarîxnasî estî û hedîseyê Dêrsimî no hewa lanse kenî. Gunduz, wazeno ke, bi romanê xo, no hewa yew wendişî, ristim ra lertzno. O, hedîseyê Dêrsimî, bi hêşê, awirê Dêrsimijan ser analiz keno, ey awirê hakîman ser ney. Projeksiyon, idarekerdoxan ra tadayeno idarebîyayoxan û tarîx, naray hetê ters ra yeno wendiş. Tarîxo fermî yeno awanxeripnayîş(xeripnayîşê awanîyeyapıbozum) û awirê tarîxê neweyî awan benî.

Gunduz, romanê xo de, Benjamîn ra yewna qala ke derheqê tarîx de yo neql keno û dima, ca dano tabloyê Paul Kleeyî ke nameyê ey “Angelus Novus” o. Benjamîn, tabloyê Paul Kleeyî, seba rexne kerdişê fehme tarîxî yê modernî şuxulneno. Tablo de yew milakete ameya tasvîrkerdiş. Milakete, awirê xo zîq verdayo yew çî û seke a game o çî ra kuwena dûrî. Milakete ke bi feko, çimo, pelo akerde ver bi asmê firena, seke nêwazo çîyo ke ewnîna ra dûrî biko. Benjamîn vano ke “milaketa tarîxî” zî eynî wîna ya. Tarîxî, rî xo tadayo vîyarte rê. Verê ey de, kopanê felaketî (felaket yığınları) ke pêser bî estî. Milaketa tarîxî, wazena weyra mono ke merdeyanan rê gan bido, parçeyanê şikîyayeyan newe ra pêra besto. La, yew pukeleko ke behîşt ra ameyo, pelanê aye hende pêt tepeştîto ke aye nîşna pelanê xo têşono. Pukelek, aye kaşkeno ameyoxo ke aye paştî xo tadayo ey. Benjamîn, badê nê qalan wîna vano: “Averşîyayîşo ke ma vanî na pukeleko” (Benjamin, 2014: 42).

Goreyê fehmê tarîxî yê averşîyayox (ilerlemeci tarih anlayışı), çende ke wext vêro, însanetîye şona ver bi rojanê hîna başo. Goreyê ey, çende ke fikrê, paradîgmayê modernîte tesîrê xo zêde bikî însanetîye hîna aso reseno behîştê rîyê erdî. La, wext nawna ke zafanê nê fikrî xeletî, bira netîce, eksê çîyanê ke pawîyaynê bi. Herbê dinyayî, kampê pêser kerdişî, jenosîfî, qirkerdişî, leşê ke hetê çekanê kîmyayî ra amey veşnayîşî, cayê ke însanetîye ameyo bî. Benjamîn vano ke paradîgmaya modernî ke ey ra vacîyeno “averşîyayîş” musebîbê înan o. Gunduz, pey romankerdişê qirkerdişê Dêrsimî, biheqîyeyê Benjamînî ano ziwan. Kesê ke qirkerdişê Dêrsimî kerdî îdia kenî ke înan Dêrsimî kûwîyeyî ra feletna modern kerd. Heto bîn ra Gunduz, seke milaketa tarîxî, seba ke merdeyan rê gan bido, parçeyanê şikîyayeyan newe ra pêra besto, awirê xo zîq verdayo hedîseyê Dêrsimî yanî no kopanê felaketî ke pêser bî. Milaketa tarîxî yê Benjamînî, hedîseyano ra bêçare ewnîyena û ver bi asmê firena. La Gunduz, miyanê postmodern dinya yê seserra vîst û yewin o ke realite ra dûra, fantastîka de bira ceribneno ke gan bido Dêrsimijan û hedîseyê Dêrsimî hêşê neslê neweyanan de tern/ganî tepşo. Romanê *Kalaşnikof* hetêk ra seba ke wayîrê unsurên postmodern, fantastîk, sîmilasyon o, ruhê seserra vîst û yewinî aks keno. Heto bîn ra zî, têkilîya nuştoxê ke berpirsîyarîyê tarîxî paştî xo de hîs keno û realîte rakeno çîman ver. Pîyayîye hîper-raştîye (hiper-gerçeklik) û realîteyê Dêrsimî ke hama reya eya de gonîya germ gêrena, romanî tena edebîyatê Zazakî de ney edebîyatê dinya de eseranê tewr başan ra yew keno.

Heto bîn ra Gunduz, fikrê medenîyetê insanetîye bi rep/raşt ra rexne keno. Qereker romanî, hîs kenake se nişka ra kuwena yew qulika kure, sîya, vengane mocikan vecena. Tarî, nişka ra aye piştano û a, heta ke aye ra yeno qîrena. Badê biney wext vîyartişî, yew roşna fekê qulikî de asîyeno û dormeyê aye de seyan hebî asayeyî/dîmenî (göruntu) vecîyenî. Goreyê nuştoxî, wextanê tewr verenan ra heta nîka, însanetîye vatêni qey, zereyê yew qulika tarî de yî û badê, fekê qulikî de yew roşna/lamba veynayî. No însanetîye xo erzeno ver bi roşna, hîna aver la sereyê gineno dêso ke roşn vilakeno û tepa kuweno binê qulike. Peynîya peyên de zî ferik keno ke mîyan de yew qulike çînîya. Heme ca akerdeyo la însanetîye seba ke roşna girewto vere çîmanê xo timûtim vaz dano veracor hetê cayo ke vano qey çila esta. Peynîyo ke însanetîye ameyo, bi no cumleyan yeno kifşkerdiş: “Ma ra tayî kewenê ra adirê roştî û kilê gênê, pertê xo veşenê, ênê war, tarî de benê yew goga adirî vîndî bene. Na lamba medenîyetê ma bi xo ya. Na lamba, îdeolojîyê medenîyetê ma ya” (Gunduz, 2013: 28). Goreyê no fikrî, çendê zî îdeolojîyê medenîyetê ma vaco “ez şîma beno roşnî, şîma feletneno”, o îmhayê ma, ma çinkerdiş ra vêşêr çik nêkeno. O, peynî ma ano.

Fikrê Benjamînî ke vano tarîx, kopanê felaketî yo, romanê Gunduzî de xo rê ca gîno. Gunduz, ceribneno ke tayê nimûneyan ser no fikr îspat bêko û nê cumleyan vano: “Dewrê kerreyan ra dewrê rim û şîmşeran ra bigê heta dewrê jetan kewtê tê yewbînî qir kerdî” (Gunduz, 2013: 27). Tarîx no hewa, sey kopanê felaketî pêşkeş beno. Yeno vatiş ke asayeyî ke tarîx pêşkeş keno vîrê insanan rê tabloyê Hieronymus Boschî ke tê kewtî, xewf donî anî. Sîluetê Hitler, Stalin, Napolyon, İskenderî eks benî nê asayeyan rê.

2. Dewletê Platonî ra Raro ke Derg Beno Meşrûkerdişê Qirkerdişê Dêrsimî.

Roman de, behsê îdarekerdoxanê o wextî ke tewir tewir metotan ceribnenî ke qirkerdişê meşrû bikî beno. Ristimê nê metotan ser zî bi teferruatan vindîyeno. Nuştox, no metotanê meşrûkerdişî heta wextê Platonî beno. Platon, eserê xo yo ke nameyê ey *Dewlet* o de vano ke tayê kesî, zumreyê xo êbînan ra pîl tepşenî û xo de heqê idarekerdişê êbînanî veynenî. Kitabê *Dewlet* de yew dîyalogê Sokrates û Glaukonî esto. Nuştoxê romanî vano ke no dîyalog wayîrê hukmê heme wextano. Îdarekerdoxî heme wextan, goşdarî no dîyalogî. Ewta de Sokrates, derheqê munitê yew zure ke verê îdarekerdoxî, dima heme hemwelatano xapêneno de tayê çîyo fekê xo de ano beno. Glaukon, zor dano Sokrates ke wa o, na zure çinayo vaco. Sokrates zî vano ke eslê xo de, na zure çîya newe nîya, verê veran no zure estanekê Fenîke de vêrena û wexto ke o, na zure beşnawo do şaş bimonno. Naye ser, Glaukon, “beqla fekê xo ra vecî” vano û zor dayîş dom keno. O zî vano ke Glaukon nîka fehm keno keyê vatiş de tereddut keno, heto bîn ra zî vano ke ey de cesaretê vatişê ey kalan zaf çinî yo. Nê qalan ra dima, yew bi yew fikrê xo vano. Goreyê ey, ganî verî îdarekerdoxî, dima leşkerî, tewr peyên de zî heme şar bideyî bawerkerdişê na zure ke o munîteno. Gani nê kesê ke nameye înan vîyartî ra bivacîyo ke heme çîyo ke înan heta ewro bonderbî, ciwîyayî, eşnawitî yew xeyal bî. Ganî bivacîyo ê, çekê înanî, heme kelmelê înanî binê erdî de prosesê bîyayîşî de bî. Wexto ke no proses temom bi herre yanî mayê înan, înan girewtî vetî rîyê erdî. Coka, ê ganî na herre ke înan pîl kerdî bipawî û sey maya xo bihesebnî. No qalanê Sokratesî ra dima Glaukon qale gîno û vano ke “ti nê qalan vatiş de şerm kerdiş de nêheq nî.” Badî, Sokrates vano domê nê qalan zî esto. Ganî înan ra bivacîyo ê tipî/pêro birayî, yew herre ra yenî la heto bîn ra Homa înanî seypê nêviraşto. Înan ra tayê wayîrê îstîdadê idarekerdişî û mîrazê înan de zêde zerrn esto coka ê, êbînan ra pîlêrî/serênî. Mîrazê cagirewtoxan/ardêmkkerdoxan de sêm; mîrazê kesî ke herre de xebetîni û karkerê êbînan de sifir/paxir, tunç esto. Glaukon hewna qale gîno û vano, ê nîşnî kesê ke nîka ciwîyenî bidî bawerkerdişê nê qalan la kesê ke ameyox de yenî, yanî neslê neweyan û gedeyanê înan şîni bidî bawerkerdişê nê qalan (Platon, 2004: 96).

Gunduz, bi no dîyalog, wendoxan ra nawneno ke fehmê xopîlveynayîşî wextê verênan ra esto. Îdarekerdoxî ke wayîrê psîkolojîyê xopîlveynayîşî, ceribnenî ke êbînan bigî binê bandura xo çunke ê rewna ra bawer kerdo ke na rewşe qanunê tebieta. Bi vîyartişê wextî, na zure xo rê boçikî neweyan veynay û bi no hewa estabîyayîşê xo dom kena. Bi taybetî, badê netewe-dewletan (ulus-devletler) wareyê tesîrê na zure hîra bî. Qerekertera romanî Rojda, dîyalogê Sokrates û Glaukonî ra dima, nê cumleyen vana: “Kokê heme zuranê pîyê mi na xoşeber a. Ey goreyê xo, gore bi hewcedarîya demê xo kokê na zura ser o yew zura newe yew estanika newe naya pira, bi darê zorî zî ma dano bawerkerdene” (Gunduz, 2013: 48). Badê awanbîyayîşê komara Tirkîya, ame vatiş ke heme kesî ke sînorê dewletî de ciwîyenî Tirk î. İsmet İnönü 1925 de nînan vano: “Ma do heme kesî ke herra welat de ciwîyenî bikî Tirk û Tirkperest. Ma kesî ke bîyayîşê Tirk û Tirkperestî qebul nêkenî hewayo sîstematîk birnenî û erzenî” (Gundoğan ve Gundoğan, 2016: 15). İnönü, hewayêko zelal vano ke heme kes ganî bîyayîşê Tirk qebul biko, ê kesî ke ney kabul nêkenî hetê înan ra yenî qetlkerdiş. La ganî ê, no qetlkerdişî rê yew qilif veynî. No qilif zî, medeniyet berdiş o. Vanî ke înan kesî ke amey qetl kerdişan rê medeniyet berdêni.

Medya û îdarekerdoxî o wextî, timûtim vatêni Dêrsimijî kowîyî, weşîyî û ê ceribnenî ke înan bikî medenî. Na xebere ke 17 hezîrane 1937 de rojnameyê Akşam

de vecîyaya balkêş a: “Hukmat, ıslahato ke na ware de keno dom keno. Şarê na ware ciwîyayîşê îptîdaî ra yeno feletnayîş û wayîrê cuyê/heyatê medenî beno” (Konar, 2013: 31). La goreyê înan, Dêrsimijî no “lutûf” ra fehm nêkenî û nankorî kenî. Coka, seba nê cayan hêrişê leşkerî zarûrî yo. No fikr roman de, bi fekê qerekerê ke o dewir de yew şexsîyeto muhîm o yeno vatiş: “Nê, koyan de sey heywanan ciwîyayêne, medeniyet nêzanitêne, dinya nêzanitêne. Ma nînan rê rindîye kerde, ma ê tarîyê cahîlîye ra vetî ardî roştî. La înan se kerd, înan binê xo de xalîyê ma birna. Nika nê nankorî bîyê sey yew kunêre û neşteri ra teber sewbîn çare çin o” (Gunduz, 2013: 50). Nê qalî ke roman de vacîyênî cuyê raştî de zî yenî vatiş. Hamdî Bey o ke o wextan de mufetîşê mulkîye yo, 2 sibate/gucige 1926 de raporo ke pêşkeşê wezaretî keno de nê çîyo vano: “Dêrsim, seba hukmatê komare bîyo yew kunêre. Elzemo ke na kunêre ser emelîye virazîyo û vernî îxtîmalê elimanî/dejdayoxî bigirewîyî. Nê, seba selamê welatî elzemi” (Doğan, 2012: 59). Hem roman de hem zî cuyê raştî de îdarekerdoxî bi no hewa fikrkerdiş, destpêkê hîna zaf zulmî kenî. No zulmkerdiş zî musebbîbê bi seyan, hezaran serebûtanî dramatikan beno.

3. Çîyî ke Qirkerdişê Dêrsim de Ameyî Meydan

Roman de behsê yew planeta ke nameyê aye nêvacîya yo û planetijê aye ra behs beno. Nê planetijî, hetê teknîk ra zaf aver şîyî. Medenîyetî ke înan ra verî ciwîyayî o çîyo ke ê tewr zaf meşxul benî yo. Seba ke derheqê înan de malumatan veynî yew awanîyo teknolojîko ke zaf pîlo viraşto. Talîyê/Vengîyeyê fezayî, bi baldarî taqîb kenî û ceribnenî ke çîyê ke wextê verênan ra yî veynî. Parçeyanê ke veynayî, benî laboratuvaranê xo de analiz kenî. Analîzê nê parçeyan ser, banderbanî ke medenîyetanê verênan wayîrê çî hewa yew cu bî, probleman bî û nê problemanan rê çî hewa çareyan veynay.

Qerekerê romanî, derheqê no babet de nînan vano: “Bi vateyo bîn ma tena hacet û çî-mî nêdanîme arê. Eslê ci de ma aqil, hîna muhîmêr xeyelan danîme arê. Bi naye sînorê xeyelanê xo yanî sînoranê îlmê xo kenîme hîra” (Gunduz, 2013: 15). Ê wazenî ke dekewî xeyelanê medenîyetanê bînan û pey înan îlmê xo, medenîyetê xo aver berî. Ser û berê awanîyo teknolojîko ke înan seba no tewir gureyanê xo viraşto çînîyo. Hetê sembolik ra çinbîyayîşê ser û berê awanîyî muhîm o. Çünke ê wazenî ke bi no awanîyo ke ey rê sînor kaşnêbîyo, biresî xeyelanê bêhududan. Pey yew awanîyo ke ey rê hudud kaş bîyo, xeyelanê bêhududan dima şîyayîş, yew rewşeyo nakokî beno.

Ê no awanî, sey vîrê medenîyetê xo veynenî. Tayê hacetê ke weyrayî qasê tozî, tayê zî qasê koyî pîlî. Her beşê no awanî de, cendegî/leşî ke planetê binan ra yî estî. Ê, ehemîyet danî insananî ke înan ra verî sewbîna planetan de ciwîyayî rê. Çünke nê cendegê analîz kerdiş, metodo tewr başan ra yewo ke derheqê medenîyetanê verênan de wayîrê malumatî bibî. Nê planetijî, teknîkê sîmulasyon de zaf aver şî. Ê, verî nê cendegan bestenî haceta sîmulasyonî dima înan ra yew zî xo besteno hacete û bi no hewa ê, banderbenî ke wexto ke ê cendegî ganî bî çî hewa fikirîyayêni, xulasa ê şînî vîrê cendegan biwanî.

Nê planetijî, rojêk hewna talîyê/vengîyeyê fezayî de geyrenî ke planetê bînan ra çîyê neweyan veynî û peynî de yew planeto ke cemed tepiştio veynenî. No planet ra yew parçe monayo. Ê, cemedê na parçe helînenî û bin ra di cendegî vecenî. Rîyê her di/wirdî cendegî de zî peşmerîyayîş esto û destê yewî de yew haceto balkêş esto.

Vatox vano ke înan, nê cendegî bi baldarî analiz kerdî û heme keşfanê ke veynayî wendoxan rê nakl keno. Mezgê cendegan hetê di organî estî û ê pey ardimê roşnî bi nê organan şînî veynî. Hewna, di organî ke nizdî mezgî de yî, pêlê vengî ke mîyanê gazê oksîjenî de vila benî gînî û benî resnenî nuqtayê kontrolê leşî. Oksijen seba nê ganîyan elemento binge yo. Binê organo ke oksîjenî gîno leşî de yewna organo ke timûtim şîno têgeyro/bilewîyo esto. Ê, kodo danî vengî rê û pey nê kodan yewbînan de xeber danî/qîsey kenî. Badê cigêrayîşan yeno fehm kerdiş ke seba înan dem/zeman ya timûtim şono avêr ya zî yew merkez ra vila beno derûdor. Nê tarîfan ra wendox fehm keno ke nê kesî dinyayê ma ra yî yanî dinyayî î. Planetijî, hacetê pawitişî ke destê cendegan ra yewî de yo rê zaf ehemmiyet donî û vanî ke na hacete ser şînî derheqê dinyayê înan de malumatî resî. Planetijî, nameyê na hacete “kalaşnîkof” ponênî û cendego bestenî haceta sîmulasyonî. Rîyê kalaşnîkof ra, nameyê hergu parçayanê sîmulasyonî nameyê parçayanê kalaşnîkofî ponênî: Dimçik, Lulîye, Mekanîzma, Nişangeh, Linge (Metamorphosis).

Destpêkê sîmulasyon rey de, vîyarteyê dinyayîyan yeno çiman ver. Vîyarteyê înanî ke hêşê/mezgê înan de kod bîyo, yew bi yew eks beno ekranê sîmulasyonî. Wendox, verî raştê Rojda yeno. Vîyarteyê Rojda, wendoxan rê pêşkeş beno. Rojda hîs kena ke, se nişka ra kuwena yew qulika ke kure, sîya, vengî mocikan vecena. Tarî, nişka ra aye piştano û dijnê serdî varenî aye ser. Hebêkê dijnî ke zaf pîlî quliki pîrr kenî. Dima nînan, nê hebêkê dijnî ke zaf pîlî tadayenî benî çimê pîlî. Nê çimî ke wayîrê roşnê keweyî, şewle vilakenî derûdorî û badê benî asayeyî. Zereyê nê asayeyan de yew keso ke destê ey de mîkrofon esto û cayêko berz ra sey Homa yî xeberî dono aseyno. Rojda, ferq kena ke no pîya yo. Fekê ey ra ti vanî qey adirî vilabenî. Rojda, seba no tablo nînan vana: “Fermanê ma waneno, winî ke ti vana qey fekê ey ra adir varenî” (Gunduz, 2013: 27). No pasaj, nawneno ke emrê qirkerdişê Dêrsimî çi hewa dayîya yo. Kesê ke emrê qatîamî dayo, pey xezebê/hêrsê xo wazenî ke heme Dêrsimî biveşnî, birijnî. Coka, âdeta fekê înan ra adir varenî. Xo ra caardişê qatîamê Dêrsimî de no metaforê adirî tadayeno beno raştî. Bi hezaran însan, pey adirî ke çekan, topan, teyarayan ra varenî veşenî, mirenî.

Çikas ke keso ke cayo berz de sey Homa yî vinderto xeberî dono, tewir tewir asayeyî dormereyî qerektê de sey pelpelikan fireni. Cenî, camerdî, gedeyî, heywanî tipî pîya ver bi koyan remenî. Mîyanê înan de Rojda zî remena. Însanî sey morcelayan pêser benî û yewbînan helesnenî. Kesê ke tepîştîyenî kiştîyenî. Bi no tablo, hedîseyê Dêrsimî wendoxan rê lanse bena. Dêrsim de însanî seba ke kiştîyayîş ra bifeletî remenî la zafî/zafanê ney de sernêkuwenî. Fatma Albayrak qirkerdişê Dêrsimî bi çimanê xo veynayo û nê qalan vana: “Yew hewte ra dima leşkerî hewna amey. Keyeyê ma veşnay. Maya mi a roje xelisîyaye seba birayê mi. Gede hama yew roje yo... Leşker, daristano ke ma zere de xo nimitbi zî veşna. Wexto ke ma remayî maya mi bi gedeyî kuwena erd. Leşkeran, çekan pona û gule moneyê/piştîyê maya mira dekawt, pîzeyê gedeyo ke vereke aye de yo û hama yew roje yo ra vecîya (Doğan, 2012: 242). Derheqê Dêrsim de însanî sey komelî ameyî kiştîş zaf malumatî estî. Mîsale, dewa Îrgan de heme cenî û keyneko anê pêser/têhet û înan ser petrol erzenî peynî de zî pêronî veşnenî (Dersimi, 1952: 318). A. Demirtaş bi xo beşdarê qetîamî bîyo û nê qalan vano: “Ma dewijan arê dayênî, înan ra vatênî ‘ma şima pawenî/seveknanî, feletnenî’ û dima înan berdênî no qirneyê dereyan no zî sewbîna cayî ke musaîdî û bi çekanê makîneyan adir varnayênî. Ma nêvatênî nê

cenî, gedeyî, bebêkî, kokimî, ciwonî ma pêro kiştêni. Zabitan/efseran emr dayêni vatêni ‘yew Elewî zî ganî meverdêni pêroni bikşêni.’ Badê leşkerî, sey vergan şîyêni meyîtan ser û yewbînan de musabeqe kerdêni ke bazinan, kolyeyan, çîyê zîynetan verî bîgî. Semedo ke cenîyan rê wayîrê zerrn bîyayîş muhîm o polê înan lete bîni, birîyayni û zerrnî bar bîyîni. Bira dindanê/didanê zerrnî vecîyaynê. Ê rojan de ‘bi kiştîşê Elewîyan şîyêşê behîştî, no mîyan de zî, bi girewtîşê zerrnanê înan dinya de ason bîyayîş’ muhîm bi (Bulut, 2013: 345). Bi seyan kesî ke hama ganîyî û bi xo hedîseyê Dêrsimî veynayo, beyananê eynîyan danî û derheqê eynî serebûtanê dramatikî malumatana danî.

Roman de, derheqê Rojda û serebûtanê Dêrsimî de malumatî ke hîna biteferuatî dayîyêni. Yew pasaj da Rojda na cumle vana: “Hîna ke pîyê mi pîyê mi nêbî, ez koyan de yew domane bîya” (Gunduz, 2013: 38). Bi no cumle, yeno fehm kerdiş ke a, qirkerdişê Dêrsimî ra dima sey destirme (evlatlık) ameya dayîş. Embazê aye Şayîr zî gedeyî ke sey destirme ameyî dayîşan ra yew o. Roman de, no proses bi teferuatan îzah beno. Gama ke leşkerî dewan rê hêriş kenî, rojda û waya, birayê aye xo darîstan de nimênenî. Ma û pî xo ra durî kuwenî. Raştî yew kome ke dewê înan ra ya yenî. Hîrê rojî, binê yew zinarî de veşan monenî. Tayê dirbetinî. Semedê îxtîmalî ke kesî ke dirbetinî veng vecî, weyra/uca ra şonî la hewna zî leşkerî înan tepişenî. Nê kesî ke sey komelî tepîşîyayî bi çekanê makîneyan kişîyenî. Waya Rojda mirena. Rojda nê mirena la destê leşkeran ra nêfeletîna. Badê, derheqê akibetê nê gedeyan de no vacîno: “No înan de yew adeto kan o. Erzenê şaranê binan ser qir kenê, domananê şaranê bînan dest ra gênê benê sey xo kenê pîl” (Gunduz, 2013: 41). Rojda vana ke eynî çî înan rê zî ame kerdiş. Rojanê remayîşî de raştî Şayîrî yena û yewbînan no hewa şinasnenî. Wirdî, yenî dayîşê sey destirme û di leşkeri ke embazê yewbînanî nizdiyî înan gîni. Kê şîni no rewşê, tarîxa raştî de zî veynî. Badê qirkerdişî, gedeyê Dêrsimijî no erşawîyaynê wendegahî ke gedeyî ganî heta hamnan timûtim weyra monî no zî sey destirme dayîyaynê kesî ke karmendîye/memûrîye de (verî dayîyaynê leşkeran) xebeîni rê. No yew trajedîyo. Çünke gedeyî, bi dara zorî, kesî ke maye û pîyê înan kiştî rê vanî maye û pî. İnsanî ke bi çîmanê xo qetlîamî veynayî, no rewşeyî bi teferuatan vanî. Mîsale, R. Y. gama qetlîam de 11 serre bîya û nêmerda la nefî bîya. Derheqê qatlîam da nînan vana: “Destê 100 hebî keynayî girewtî û berdî. Welatê ma ra girewtî. Înan va ma înan sey destirme beni. Çew nîşno vengê xo veco. Çew ziwan nêzano ki (Bilmez, vd., 2015: 111). Bi hezaran gedeyê Dêrsimijî, hetê sewbîna keyeyî ke rojawan ra yî sey destirme amey girewtîş û nê gedeyan ra zafî keynekî. Tena gedeyê ke maye û pîyê înan merdî ney, gedeyî ke maye û pîyê weşî zî bi dara zorî hetê nê keyeyan amey berdiş. Ma şîni cuyê nê gedeyanan ra tayêni, kitabo ke nameyê ey *Keynekê Vîndîbîyayeyî ey Dêrsimî/Tertelê Çêneku* yo de biwanî. Tayê keynekî bi xo, derheqê cuyê xo de malumat danî. Cuyê tayênan zî hetê şinasî înan ra yeno vatiş.

Zereyê mûnitişê romanî de Rojda, sewbîna serebûtî ke aye û Dêrsimijî bînanî ser ra vîyartî neql kena. Vana ke ê rojan de, ê binkewtî û yew zure erzîyay. Goreyê na zure, her kam ke sînorê na dewlete de ciwîyeno yew gonî, ziwan, xeyal, fikr ra yeno. Rojda vana ke bawkalê înan bi tebî bawerê na zure nêke û xoverda. La destê înan de tena hacetê pawitişî ke zaf şenikî ra vêşêr çik çînêbi û ê nîşnay serbikeweyî. Rojda nînan zî vana: Dewê, hêgayê, daristanê, heywanê înan ameyî veşnayîş; çemî, rarî gonî ke însanan ra rişîyaya ra ver sûr bî; leşkerî cenî û keynekan heremnenî/tecavuz kenî; insanî ke remayî eşkefteyan de xo nimnenî pey gaz û

bombayan yenî helînayîş û fekê eşkeftayanî pey betonî kefelîyeni. Çîyî ke Rojda neql kena hetê îdarekerdoranî o dewrî zî tesdîq benî. İhsan Sabri Çağlayangil, ê wextan de yew şexsîyeto muhîm o û o, bi xo beşdarê dardekerdişê Seyit Rızayî beno. O, nînan vano: “Ez peynî/netîce vano. İnan qebul nêke. Eşkeftan rê bextwaştîş/îltîca kerd. Artêşî, gazê jehrin şuxulna. Zereyê fekê eşkeftan ra înanî rê sey mereyan jehr da. O Kurdê Dêrsimijî ke mîyanê înan de hewt serre zî hewtay serre zî estibî ameyî birnayîş. Tevgero/Hereketo bigonî bi. Dewayê Dêrsimî zî qedîyay. Otorîteya hukumetî zî deketi dewe û Dêrsimî. Dêrsim no hewa qedîya (Hur, 2012).

Roman de, babeta vîrkewtişê ziwane dayîke zî xo rê ca gîno. Vîrkewtişê ziwane dayîke, seba kesê ke qetlîam ra ganî vecîyayî rê zaf muhîm yew çî yo. No babet, Şayîr ser ra yeno mûnitiş. Şayîr, keyeyê xo de tena nêciwîyeno. Waştayê eyî ke nameyê aye Gule ya zî ey reyde monena. No pasaj, derheqê na babet de yo: “Gule bi ziwano ke ma mekteban de musayme, bi ziwane pîyê mi ey ra persî pers kerdî. Şayîrî ‘kirp’ va û vengê xo birna, çareyê xo qirmoçna, miruzê xo kerd tîrş. Gule bi nê halê ey kay kerdêne. Reyna bi ziwane ma yê şarê koyan pers kerd û rîyê ey sey yew vile reyna bî ya” (Gunduz, 2013: 43). Gama ke Şayîr hewn ra şono, bi ziwane xo yo eslî de yani bi Zazakî xeberî dano. Waştayê eyî, na rewşe fehm kena û pey no ziwane ey de terraqnane/xoşebere kena. La, tayê wext vîyartiş ra badê, bi ziwano ke wendegah de bander bî yanî bi Tirkî persî pers kena. Naye ser, Şayîro ke hewn de yo, rîyê xo miruzneno û terraqnayîşî birneno. Gama ke Gule hewna ziwane tadana bi Zazakî, rîyê Şayîrî sey vilikan abîyeno. Kesê ke bi xo qetlîam veynayo zî çîyê eynîyan vanî. Dunya Ana nînan ra yew a: “Gama ke ê cayê dîyar û jaran ra ma nefî bî û ma erşawîyayî no cayo ke ma ziwane ey nêzanî... O wext seba ma cehenem destpê kerd (Solgun, 2014: 9). Dunya Ana, cayo ke ê ziwane ey nêzanî rê nefî bîyayîşî ra vana cehenem û no rewşe de ziwani, çîyo tewr muhîm veynena.

Madalya ser ra zî hedîseyê Dêrsimî wendoxanê pêşkeş beno. Badê qirkerdişî, seba vîrameyîşî, madalyayî virazîyeni. Serê madalya da nê nusîyeni: “Xatireyê Manevreyê Artêşa Hîrêyine, Tunceli, 1938” (Gunduz, 2013: 86). Seba nê madalyayan naye vacîyeno: “Qirkerdişê Dêrsimî rê madalyayî kemî monay” (Koç, 2012). No xeber de nusîyeno ke goreyê kaydê fermîyan, bi hezaran madalyayî virazîyayî.

Peynîye

Romanê *Kalaşnîkof* tewirê zanist-mûnitişî de nusîyayo. Eser de planetê, planetijê bîni xo rê ca veynenî. Heto bîni ra zî tarîxo raşt zî roman de muhîm o. Xora, çîyo ke romanê orijinal keno a yo ke nuştux, no wird kutbê ke yewbînan ra seraser cîyayî, bi serkewtiş ano têhet. Wendox, hetêk ra, cuyê yew planete ke dinya ra zaf cîyaya û planetijê aye waneno, hetêk ra zî, qirkerdişê Dêrsimî ke 1937-38 de virazîyayo û yew qirkerdişê tewr dramatikê tarîxî yo waneno.

Qirkerdişê Dêrsimî de bi hezaran insanî merdî, dirbetin bî, nefî bî. Bi hezaran keyeyî lete lete bî. Tesîrê nê serebutan hama zî xo nawneno. Tornê Dêrsimijan û Zazayê bîni nêwazenî ke nê dejî biyî vîrkediş. Coka, muracaatê tewir tewir metodan kenî. Derheqê na meseleyan de roman nuştîş, no metodan ra yewo. Deniz Gunduz zî no metod şuxulneno û romanê xo *Kalaşnîkof* de heme hetan ra hedîseyê Dêrsimî wendoxananê xo rê pêşkeş keno. Tarîxê raştî de keyeyê, dewê, daristanî, bostonê, heywanê Dêrsimijan yenî veşnayîş. Wendox, roman de zî nê serebutan

veyneno. Hewna, tarîxê raştî de, însanî sey komelî ameyî kiştiş. Yew rey de bi seyan însanî kişîyay. Gunduz, romanê xo de, behsê nê qetl kerdişan zî keno. Gedeyê Dêrsimijan, bi taybetî zî keynekî, hetê leşkeran, karmendan sey destirme girîyenî. Gedeyî, maye û pîyê xo ra cîya kuwenî. Xora maye û pîyê zafinan kişîyenî. Qerekerê romane Rojda, no hewa yew keynek a. Însanî ke remayî eşkefteyan de xo nimnenî, pey gaz û bombayan yenî helînayiş û fekê eşkeftayanî pey betonî kefelîyenî. Çîyî ke roman neql keno hetê îdarekerdoxanî o devrî zî tesdîq benî. Roman de, babeta vîrkewtişê zîwanê dayîke zî xo rê ca gîno. Vîrkewtişê zîwanê dayîke, seba kesê ke qetlîam ra ganî vecîyayî rê zaf muhîm yew çî yo.

Çimeyî

Aygun, Huseyin (2009). *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*. İstanbul: Dipnot Yayınları.

Benjamin, Walter (2014). *Pasajlar*, çev.: A. Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilmez, Bulent, vd. (2015). *Belleklerdeki Dersim '38*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bulut, Faik (2013). *Dersim Raporları*. İstanbul: Evrensel Yayınları.

Çalışlar, İzzeddin (2010). *Dersim Raporu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dersimi, M. Nuri (1952). *Kurdistan Tarihinde Dersim*. Halep: Ani Matbaası.

Doğan, Yalçın (2012). *Savrulanlar Dersim*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Foucault, Michel (2011). “Nietzsche, Soybilim, Tarih”, *Felsefe Sahnesi/Seçme Yazılar 5*. çev.: I. Erguden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gundoğan, Nezahat ve Gundoğan, Kazım (2016). *Dersim'in Kayıp Kızları/Tertelê Çêneku*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gunduz, Deniz (2013). *Kalaşnikof*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.

Hur, Ayşe (2012). “Seyit Rıza İdamdan Önce Atatürk'le Görüştü mü?”, *Radikal Gazetesi*, 18.11.2012. (<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/seyyit-riza-idamdan-once-ataturkle-gorustu-mu-1108301/> Erişim Tarihi, 04.09. 2017)

Koç, Yaşar Taşkın (2012). “Dersim Katliamına Madalya Yetişmemiş”, *haber7.com*, 12.01.2012. (<http://www.haber7.com/guncel/haber/829607-dersim-katliamina-madalya-yetismemis>, Erişim Tarihi, 04.09. 2017)

Konar, Dede (2013). *Dersim İsyanı'nın Akşam ve Vakit (Kurun) Gazetelerindeki Yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı.

Oppermann, Serpil (2006). *Postmodern Tarih Kuramı/Tarih Yazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Poyraz, Bedriye (2013). “‘Cesaret Et Hatırla!’: Dersim 1938 Tertelesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 68, N. 3, s. 63-93.

Platon (2004). *Devlet*, çev.: S. Eyubođlu, M. A. Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kultur Yayınları.

Sarup, Madan (2004). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. çev.:A. Guçlu. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Solgun, Cafer (2014). *Dersim...Dersim.../Yuzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Zeytinli, Murat (2012). *Zorunlu Göçler ve Türkiye’de Dersim 1938 Örneđi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.